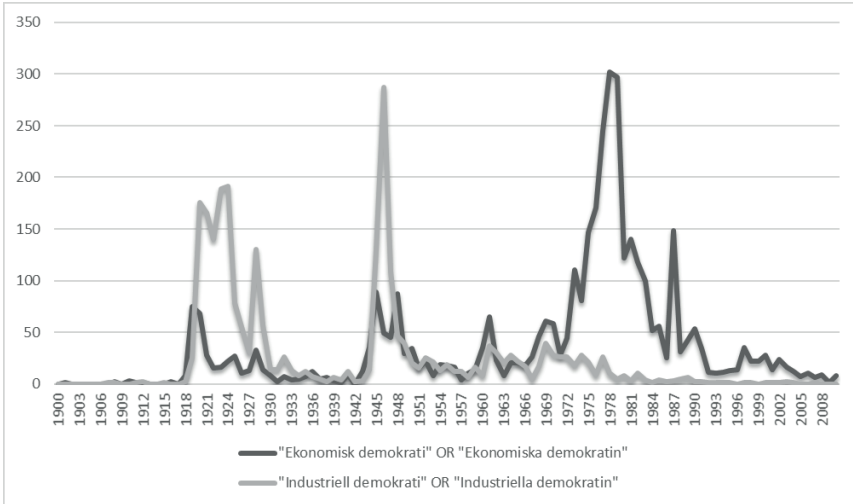

Mihin katosi vaatimus taloudellisesta demokratiasta?

Käsite ”taloudellinen demokratia” ei luultavasti ole kovin tuttu 2000-luvun politiikkaa seuraaville. Sanapari saattaa tuntua omi-tuiselta ja jopa ristiriitaiselta. Talouden ja työelämän demokra-tisointi olivat kuitenkin merkittäviä poliittisia tavoitteita länsi-maissa läpi 1900-luvun. Erityisesti Pohjoismaissa taloudellinen demokratia oli pitkään näkyvästi esillä poliittisissa ohjelmissa ja keskusteluissa. Se oli keskeinen vasemmistopuolueille, mutta myös oikeisto ja keskusta kehittivät omia visioitaan demokraat-tisemmasta taloudesta ja työelämästä.

Viimeistään toisen maailmansodan jälkeen demokratiasta eli kansanvallasta tuli universaalisti hyväksytty hallitusmuoto ja poliittista valtaa legitimoiva käsite.¹ Demokratian laajentamista oli tämän jälkeen vaikea vastustaa, mutta sen sisältö oli määritel-tävä kunkin ryhmän omaan ideologiaan ja ohjelmaan sopivaksi. Taloudellisen demokratian sekä sen naapurikäsitteiden, kuten ”teollisen demokratian” ja ”yritysdemokratian” sisältö oli siten äärimmäisen kiistanalainen ja jatkuva poliittisten kamppailu-jen kohde. Miten on tultu tilanteeseen, jossa ajatus demokratian soveltamisesta tai laajentamisesta talouselämään on marginali-soitunut eikä kuulu poliittiseen päiväjärjestykseen tai esiinny leh-tien palstoilla?

Historiantutkimuksessa on jo vuosikymmeniä sitten päädytty tulokseen, joka nykyään voidaan todentaa nopeasti digitaalisista tietokannoista. Talouselämän demokratisoimisesta on 1900-luvun aikana keskusteltu kolmessa aallossa: maailmansotien jäl-keen 1920-luvulla ja 1940-luvulla sekä vasemmistoradikalismin

Kuvio 1. ‘Taludellinen demokrati’ ja ‘teollinen demokrati’ suurimmissa ruotsalaisissa päivälehdissä 1900–2010. (Artikkelien lkm, joissa termit esiintyvät)

Lähde: *Digitala svenska dagstidningar*. <http://tidningar.kb.se>.

myötä 1960–70-luvuilla.² Teeman nousu poliittiselle agendalle liittyi yhteiskunnallisen epävarmuuden hetkiin, jolloin radikaalitkin muutosvaatimukset tulivat mahdollisiksi. Taloudellisella ja teollisella demokratialla tarkoitettiin näissä keskusteluissa monenlaisia asioita, kuten työntekijöiden päätösvallan lisäämistä yrityksissä ja edustusta niiden hallinnossa, voittojen ja omistuksen jakamista sekä kansantalouden demokraattista ohjailua.

Vasemmistopuolueiden, jotka tavallisesti olivat aiheen suhteen aloitteellisimpia, ajattelussa taloudellinen demokratia esiintyi olennaisena osana sosialistista yhteiskuntaa ja yhdistyi usein suunnitelmatalouden ja tuotantovälineiden sosialisoinnin ajatuksiin. Keskustalle ja oikeistolle se taas merkitsi yksityisomistuksen laajentamista kansan parissa sekä yritysten toiminnan tehostamista johdon ja työntekijöiden yhteistoiminnalla.

Tässä artikkelissa tarkastelen keskustelun viimeisintä aaltoa Suomessa ja Ruotsissa ja etsin syitä käsitteen katoamiselle sen

jälkeen. Näkökulma on aate- ja käsitehistoriallinen, ja tarkasteltavana ovat sosiaalidemokraattien ja ammattiyhdistysliikkeen sekä oikeistopuolueiden ja työnantajajärjestöjen näkemykset. 1960-luvulla taloudellisen demokratian tavoite sai voimaa vasemmistolaisesta opiskelija- ja ay-liikehännästä.³ Käsite esiintyi lähes kaikkien suomalaisten ja ruotsalaisten puolueiden ajattelussa ja retoriikassa, ja sen perusmerkityksestä vallitsi laaja yksimielisyys: taloudellinen demokratia tarkoitti taloudellisen vallan jakamista tasaisemmin kaikille kansalaisille ja/tai työntekijöille. Tätä perusteltiin vetoamalla ihmisten oikeuteen olla mukana omaa elämäänsä koskevassa päätöksenteossa.⁴ Kuten aiemmissakin keskusteluvaiheissa, käsitteen tarkemmasta sisällöstä ja sitä käytännössä ilmentävistä uudistustavoitteista syntyi kuitenkin poliittinen kiista. Useimmat toteutuneet uudistukset olivat lähempänä oikeiston kuin vasemmiston tavoitteita, ja 1980-luvun jälkeen keskustelu käsitteestä on rajoittunut lähinnä akateemiseen maailmaan⁵ ja aktivistipiireihin⁶.

Taloudellisen demokratian käsitteeseen suoraan liittyvä suomalainen tutkimus on selvästi vähäisempää kuin ruotsalainen. Ruotsissa aatehistoriallinen ja erityisesti sosiaalidemokraattien ideologiseen kehitykseen liittyvä tutkimusperinne on vahva, joten tämä puolueelle keskeinen käsite on saanut paljon huomiota.⁷ Lisäksi taloudellinen demokratia liittyi 1970-luvulla Ruotsissa käytyyn keskusteluun palkansaajarahastoista, jota on yleisesti pidetty eräänä maan poliittisen historian käännekohtana. Ammattiyhdistysliikkeen radikaali reformivaatimus, joka olisi mahdollisesti tehnyt palkansaajakollektiivista suuryritysten enemmistöomistajan muutamassa vuosikymmenessä, edesauttoi useiden tulkitsijoiden mukaan poliittisen ilmapiirin ja työmarkkinasuhteiden kärjistymistä sekä ”Ruotsin mallin” murtumista.⁸

Suomessa taloudelliseen demokratiaan sitä vastoin ei juuri ole kiinnitetty huomiota edes vasemmistoa ja ammattiyhdistysliikettä koskevassa tutkimuksessa, joka on usein keskittynyt järjestölliseen toimintaan ja henkilöhistoriaan aatteellisen kehityksen sijaan.⁹ Tietyt käsitteeseen ja erityisesti ”yritysdemokratiaan” yhdistetyt poliittiset reformiprosessit, kuten 1940-luvun laki

tuotantokomiteoista ja 1970-luvun laki yhteistoiminnasta yrityksissä, on kuitenkin tutkittu varsin seikkaperäisesti.¹⁰

Taloudellisen demokratian ja sen sisäkäsitteiden katoamista poliittisesta keskustelusta on selitetty käynnissä olleella yhteiskunnallisella ja aatteellisella murroksella. Taloudellinen demokratia ei sopinut maailmaan, jossa talouden globalisaatio ja vapaat markkinat valtasivat alaa, ja poliittisessa ajattelussa voimistui näiden hyödyllisyyttä perustellut ”uusliberalismi”.¹¹ Aiempi tutkimus ei ole kuitenkaan eritellyt kovin tarkasti niitä käsitteellisiä elementtejä, jotka tekevät taloudellisesta demokratiasta ja uusliberalismista vaikeita sovittaa yhteen. Vaikka demokratia on kautta historian ollut erittäin kiistelty käsite, sillä on ollut varsin pysyviä merkityskerrostumia ja -komponentteja, kuten ”kansanvalta”, ”poliittinen tasa-arvo” ja ”kollektiivinen päätöksenteko”.¹² Niiden rooli näyttää olleen keskeinen myös taloudellisesta demokratiasta käydyissä kamppailuissa ja käsitteen muutoksissa.

Artikkelin aluksi käyn läpi, millaisia merkityksiä ja arvostuksia vasemmisto ja oikeisto antoivat taloudelliselle demokratialle 1950–1970-luvuilla. Sen jälkeen hahmottelen taloudellisen demokratian ja nousevan uusliberalismin suhdetta tarkastelemalla, miten eri ryhmien taloutta ja demokratiaa koskevat uskomukset muuttuivat 1970-luvulta lähtien. Poliitikantutkija Mark Bevirä soveltaen selitän muutosta ”dilemmoilla”, eli poliittisten toimijoiden käsityksillä muuttuneista olosuhteista ja niiden luomista ongelmista, jotka saivat heidät muokkaamaan ajatteluaan ja käsitteistöään.¹³ Lopuksi analysoin tarkemmin taloudellisen demokratian ja uusliberaalin yhteiskuntakuvan käsitteellisiä osatekijöitä sekä niiden yhteensopivuutta.

Demokratian laajentamisen portaat

Taloudellinen demokratia (suomeksi myös taloudellinen kansanvalta) oli keskeinen käsite suomalaisille ja ruotsalaisille sosiaalidemokraateille. Puolueet omaksuivat sen 1920-luvun alussa demokratian laajentamisen tunnukseksi. Taloudellinen demo-

kratia oli vahvasti tulevaisuuteen suuntautunut käsite ja elimellisessä yhteydessä kehityksen ja modernisaation aatteisiin. Etenkin Ruotsissa sosiaalidemokraatit esittivät demokratian laajentamisen lineaarisena kolmiportaisena prosessina. Poliittinen demokratia, eli yleinen ja yhtäläinen äänioikeus sekä parlamentin luotamukseen perustuva hallitus, oli vasta kehityksen ensimmäinen askelma. Tämän jälkeen olisi toteutettava ”sosiaalinen demokratia” eli yhtäläiset sosiaaliset oikeudet ja julkiset palvelut koko kansalle. Kolmas askelma oli ”taloudellinen demokratia”, joka yleisimmin merkitsi demokraattista päätöksentekoa kansantaloudessa, työmarkkinoilla ja työpaikoilla.¹⁴

Sosiaalidemokraatit vaativat demokratisointia kaikille taloudellisen toiminnan tasoille. Kansantalouden tasolla se merkitsi demokraattisen valtion toteuttamaa talouden suunnittelua ja ohjailua, jonka edellytyksiä vahvistettaisiin tarvittaessa ottamalla tuotantovälineitä ja rahoituslaitoksia yhteiskunnan hallintaan. Kahden alemman tason demokratisointiin viitattiin usein myös käsitteellä ”teollinen demokratia”, johon ajateltiin yleensä kuu-luvan myös työmarkkinoiden kollektiiviset sopimuskäytännöt.¹⁵ Suomi oli tunnetusti Ruotsia jäljessä kollektiivisten työmarkkinasuhteiden muotoutumisessa, joten niiden vahvistaminen oli vasemmiston ja ay-liikkeen demokratisointitavoitteiden olennaista sisältöä vielä toisen maailmansodan jälkeen.¹⁶ Yritys- ja työpaikkatasolla demokratisointia edustivat ennen kaikkea molemmissa maissa vuonna 1946 perustetut tuotanto- tai yrityskomiteat, joista tuli neuvoa-antavia työntekijöiden edustuselimiä. Työnantajapuolelle vahvempi työntekijöiden vaikutusvalta ei olisi tullut kysymykseen.¹⁷

1960-luvulla vanhat tavoitteet nousivat jälleen keskusteluun erityisesti vasemmiston aloitteesta. Ruotsissa sosiaalidemokratian vahvempi taloudellisen demokratian korostus oli vastaus nousevan uusvasemmiston¹⁸ kritiikkiin sekä vuosikymmenen loppua kohden lisääntyneisiin villeihin lakkoihin. Radikaalit ammattiyhdistystoimijat ja nuoret intellektuellit pitivät Ruotsia kapitalistisena, byrokraattisena ja eriarvoisena maana, jossa suuri osa työntekijöistä kärsi edelleen riistosta ja vieraantumisesta.

Aktiivinen valtiojohtoinen elinkeinopolitiikka ja demokratian tuominen työpaikoille nousivat sosiaalidemokraattien uusiksi keinoiksi saada kapitalismi vahvemmin demokraattiseen ohjaukseen.¹⁹

Suomessa sosiaalidemokraattien aloitteellisuus toi etenkin ”yrittäjädemokratian” käsitteen poliittiselle agendalle. Sitä valmisteltiin puoluehajaannuksen aikana erityisesti uudessa ammattiliittojen keskusjärjestö SAJ:ssa. Vuoden 1966 suuren vaalivoiton ja vasemmistoenemmistöisen eduskunnan myötä pääministeriksi noussut Rafael Paasio edisti teemaa näkyvästi ja nimitti komitean sitä selvittämään.²⁰ Suomalaiset sosiaalidemokraatit pitivät myös elinkeinopolitiikkaa tärkeänä taloudellisen demokratian toteuttamisen keinona, mutta tällä saralla ei päästy yhtä selkeisiin uudistuksiin kuin Ruotsissa, jossa lisättiin pankkien demokraattista valvontaa sekä perustettiin uusia talouselämää seuraavia ja ohjailevia virastoja.²¹

Vasemmistolle taloudellinen demokratia oli käsitteellisesti lähellä sosialismia. SDP:n Sosialidemokratian suunta -ohjelma julkisti vielä vuonna 1978: ”Kansanvallan periaatteiden ulottaminen taloudelliseen elämään – tuotantotoimintaan ja ihmisten työyhteisöihin – on ehto sosialistisen yhteiskunnan kehittymiselle.”²² Demokratisoinnin eri sisällöille ja toteutustavoille annettiin kuitenkin erilaisia painotuksia. Kommunistit pitivät tuotantokomiteoiden kaltaista yhteistyötä vain luokkaristiriitaa uusintavana ja vaativat tuotantovälineiden sosialisointia sekä todellista työväen kontrollia talouselämässä.²³ Kansallisen tason, yritystason ja työpaikkatason demokratian keskinäinen työnjako ei ollut vasemmiston visioissa aina selkeä, ja puolueiden sisälläkin siitä oli erilaisia näkemyksiä. Ammattiyhdistysliike halusi säilyttää kollektiivisen valtansa, jota Suomessa edistivät 1960–1970-luvulla tulopolitiikka ja luottamusmiesjärjestelmän vahvistuminen. Tämä tarkoitti sekä Suomessa että Ruotsissa vaatimusta, että työpaikka- ja yritystason edustuksen tuli perustua ammattiliiton jäsenyyteen.²⁴

Ruotsissa vaatimukset työelämän uudistamisesta johtivat lopulta poikkeamiseen ”Saltsjöbadenin hengestä”, jossa valtio oli

puuttunut hyvin vähän työmarkkinasopimuksiin. Sopimuksiin nojaamisen sijaan sosiaalidemokraatit toteuttivat ammattiyhdistysliikkeen vaatimuksia tekemällä 1970-luvun alkupuoliskolla useita lainsäädännöllisiä reformeja. Näihin kuuluivat henkilöstön edustus yritysten hallinnossa, työympäristö-, työsuhdeturva- ja myötämääräyslait. Vaikka työnantajajärjestöt olivat mukana lakeja valmistelleissa komiteoissa, ne kokivat jääneensä alakynteen ja sosiaalidemokraattien hylänneen 1930-luvulta asti voimassa olleen ”Ruotsin mallin”.²⁵

Kansantalouden demokraattisen ohjailun sekä yritys- ja työpaikkatason demokratian lisäksi vasemmisto nosti 1970-luvun aikana agendalle kysymyksen palkansaajien kollektiivisen omistuksen vahvistamisesta yrityksissä. Sen ajateltiin edistävän taloudellista demokratiaa antamalla työntekijöille omistukseen perustuvaa valtaa. Tämäkään ajatus ei ollut uusi, vaan erilaisista kollektiivisista rahastoista suhdanteiden ja toimialakohtaisten kannattavuuserojen tasaajina oli keskusteltu ainakin 1950-luvulta alkaen.²⁶ Voitonjako ja työntekijöiden omistamat yritykset taas olivat jo 1800-luvulla syntyneitä ideoita, joita useat liberaalikin kannattivat.²⁷

Harvassa maassa ajatukset olivat johtaneet merkittäviin reformeihin, mutta Ruotsissa ammattiliittojen keskusjärjestö LO:n ekonomistien vuonna 1975 tekemä ehdotus palkansaajarahastojen perustamisesta sai verrattain suuren kannatuksen ja otettiin myös sosiaalidemokraattisen puolueen agendalle. Rahastojen varat olisi kerätty velvoittamalla yritykset luovuttamaan niille vuosittain tietty, esimerkiksi 20 prosentin, osuus voitoistaan osakkeiden muodossa. Sosiaalidemokraattien puoluejohdon epäröinnin sekä oikeiston ja työnantajien ankaran vastustuksen herätti kuitenkin ensimmäisessä rahastoraportissa esitetty laskelma, jonka mukaan tietyn edellytyksin rahastoista olisi voinut muutamassa vuosikymmenessä tulla enemmistöomistajia ruotsalaisissa suuryrityksissä. Tämä sai ehdotuksen näyttämään sosialisoinnilta.²⁸

Ruotsalaisten sosiaalidemokraattien virallinen näkemys oli jo 1920-luvulta asti ollut, että yritysten omistusmuoto ei ollut rat-

kaiseva sosialistiseen yhteiskuntaan siirtymisen kannalta. Olen-
naista oli, miten omistukseen liittyviä oikeuksia tai ”funktioita”
rajoitettiin ja säänneltiin. Taloustieteilijä Gunnar Adler-Karlsso-
nin 1960-luvulla lanseeraaman käsitteen mukaisesti tätä sosiaa-
lidemokraattien peruslinjaa voi kutsua ”funktiososialismiksi”.²⁹
Ehdotus palkansaajarahastoista yritysten omistajina haastoi tätä
periaatetta, mikä teki kysymyksestä sosiaalidemokraateille sisäi-
sesti hankalan.³⁰ Ajatuksesta ei kuitenkaan luovuttu, mikä johti
Ruotsin lähihistorian suurimpaan poliittiseen kiistaan.

Oikeiston demokratiakäsitys: kansankapitalismia ja yhteistoimintaa

Taloudellisen demokratian käytännölliset toteutuskeinot olivat
avoimesti kiistanalaisia. Porvaripuolueet ja työnantajajärjestöt
eivät kannattaneet keskitetyn koordinoinnin ja valtion roolin
merkittävää kasvattamista taloudessa, vaikka olivatkin hyväksy-
neet aiempaa enemmän sääntelyä ja suunnittelua sodanjälkei-
sessä korporatismeissa ja keynesiläisessä talouspolitiikassa.³¹ Talo-
udellisen demokratian käsite oli kuitenkin toisen maailmansodan
jälkeen tullut niin vahvaksi retoriseksi tunnukseksi, että oikeisto
ja työnantajat kokivat tärkeäksi esittää omat keinonsa sen keskei-
sen periaatteen toteuttamiseksi: taloudellisen vallan jakamiseksi
kansalaisille.

Kaikkien porvarillisten puolueiden ratkaisuna niin Suomessa
kuin Ruotsissa oli korostaa demokratian toteutumista kansalais-
ten vapaiden yhteenliittymien eikä valtion kautta. Näkemys erosi
selvästi vasemmistosta, jonka ajattelussa demokraattinen valtio
toimi vastavoimana ”taloudelliselle harvainvallalle”. Kaikki por-
varipuolueet kannattivat ”hajautettua” demokratiaa, joka perus-
tui vapaaseen markkinatalouteen ja pohjoismaiseen paikallisen
itsehallinnon perinteeseen. Ne vastustivat tiukasti sosialismia ja
korostivat kansalaisten vastuuta oikeuksien ja vapauksien ohel-
la.³² 1950-luvulla oikeistopuolueet nimesivät demokratiaa talou-
teen laajentavat mallinsa angloamerikkalaisin termein. Ruotsissa

oikeistopuolue omaksui brittikonservatiivien käsitteen ”property-owning democracy” (egendomsägande demokrati) ja myöhemmin lyhensi sen ”omistajademokratiaksi” (ägardemokrati).³³ Suomessa kokoomus puolestaan otti käyttöön Yhdysvaltain republikaanien kehittämän kansankapitalismin (people’s capitalism) käsitteen.³⁴

Ruotsin oikeisto käytti taloudellisen demokratian käsitettä harvoin, mutta Suomessa kokoomus hyödynsi sitä kansankapitalismin synonyymina.³⁵ Puolueet esittivät oman liberaalikon-servatiivisen vision tulevaisuudesta ja pyrkivät hyödyntämään samanlaista retoriikkaa ja käsitteistöä kuin vasemmisto demokratian laajentamisen vaatimuksineen. Oikeistolaisten käsitteiden keskeisin elementti oli ajatus, että kaikista kansalaisista tuli tehdä pääoman omistajia, mikä lisäisi heidän vapauttaan ja itsenäisyyttään. Yksinkertaisimmillaan pääoma tarkoitti taloja, autoja ja kodinkoneita, mutta myös yritysosakkeita. Niiden saata-vuutta kansalaisten keskuudessa tuli helpottaa osakesäästämiseen kannustavin verovähennyksin ja rahoitusmarkkinoiden sääntelyä purkamalla.³⁶

Hajautetun yksityisomistuksen lisäksi oikeisto kannatti mui-takin taloudellisen ja teollisen demokratian muotoja. Puolueet ajoivat yritysten ja työpaikkojen demokratisointia, mutta lähinnä tuotantokomiteoiden edustaman neuvoa-antavan yhteistoimin-nan muodossa. Tämä oli jatkumoa oikeiston ja työnantajien aiemmille kannoille yritysdemokratiasta.³⁷ 1960-luvulla työelä-män demokratisoimisen ajatus sai voimaa myös kasvavasta kiin-nostuksesta johtamisen ”ihmissuhdekoulukunnan” teorioihin. Ne korostivat työntekijöiden vaikutusvallan ja osallistumisen tärkeyttä ja jopa psykologista välttämättömyyttä. Laajalti jaetun uskomuksen mukaan modernit työntekijät vaativat autonomiaa, vastuuta ja osallistumismahdollisuuksia etenkin jokapäiväistä työtään koskevissa asioissa.³⁸ Työmotivaation ja tuottavuuden parantamiseksi vanhat hierarkkiset ja autoritaariset johtamis-mallit oli korvattava demokraattisemmilla. Monet teoreetikot ja yritysjohtajat esittivät vanhat käytännöt aikansa eläneiksi demo-

kratisoituvassa yhteiskunnassa, jossa ainoa tapa tehostaa organisaatioiden toimintaa oli työntekijöiden kuunteleminen.³⁹

Suomalaiset työnantajat käyttivät yritysdemokratiaa positiivisena käsitteenä, mutta suosivat termiä yhteistoiminta.⁴⁰ Ruotsissa kannanotot yhteistoiminnan (samarbete) puolesta olivat jyrkempiä. Vaikutusvaltaisen ruotsalaisen johtamisteoreetikon Eric Rhenmanin mukaan olisi ollut paras unohtaa epämääräinen yritysdemokratian käsite, joka oli ladattu äärimmilleen aikansa eläneitä tunteita ja arvostuksia.⁴¹ Työnantajat näyttävät vältelleen demokratian käsitettä tässä yhteydessä, koska siihen liittyi vallanjakoon ja johtajien tilivelvollisuuteen alamaisilleen viittaavia merkityskerrostumia. Työnantajat esittivät taloudellisen toiminnan mieluummin harmonisena ja epäpoliittisena, mihin yhteistoiminnan käsite soveltui hyvin.⁴²

Työnantajien näkemyksissä demokratisoinnin hyväksytyt laajuus oli sovitettu yritysten ennalta määrättyihin tavoitteisiin, etenkin taloudelliseen tehokkuuteen. Työntekijöiden päätösvallan kasvattaminen sopi tähän huonosti. Roolien tuli sen sijaan pysyä ennallaan, eli työntekijöitä voitiin kuulla, mutta yritysjohdolle oli jätettävä lopullinen päätösvalta.⁴³ Johtajien katsottiin olevan yritystoiminnan parhaita asiantuntijoita ja tekevän päätöksensä tosiasioiden pohjalta. Työnantajat saattoivat todeta, ettei yrityksen tehokkuus ollut äänestys- vaan ammattitaitokysymys.⁴⁴ He esittivät erityisesti edustukselliset päätöksenteon mallit jäykkinä ja byrokraattisina. Ne saattoivat uhata tehokkuutta, kilpailukykyä ja lopulta kansallisen hyvinvoinnin kasvua.⁴⁵ Työnantajat esittivät yritysdemokratian siis lähinnä organisaatioteknisenä ongelmana, joka alistettiin tehokkuustavoitteille. Se ei tarkoittanut vallanjakoa tai johtajien vastuullisuutta alaisilleen, joita monet vasemmistolaiset ajoivat, vaan tehokasta johtamista yrityksen ja koko kansakunnan hyväksi.⁴⁶

Taloudellisen demokratian käsite alkoi saada myös negatiivista väritystä 1970-luvun jälkipuoliskolla. Ruotsissa oikeisto ja työnantajat tuomitsivat ehdotuksen palkansaajarahastoista sosialismina ja vastustivat sitä ehdottomasti. He käynnistivät suuren julkisen kampanjan rahastoja vastaan, mikä kärjisti poliittista

ilmapiiriä.⁴⁷ Liike-elämän poliittinen mobilisoituminen oli kansainvälinen trendi 1970-luvulla, eivätkä Suomi ja Ruotsi jääneet poikkeuksiksi. Liberaalimman talouspolitiikan ajaminen sai voimaa talouden taantumasta ja keynesiläisen talouspolitiikan kyseenalaistumisesta. Liike-elämä levitti sanomaansa uusliberalismille keskeisen organisaatiomuodon, ajatuspajojen, avulla. Suomessa perustettiin Elinkeinoelämän valtuuskunta 1974 ja Ruotsissa Timbro 1978.⁴⁸ Suomessa työnantajat ja liike-elämän edustajat olivat yhteistyöhenkisempiä, mutta pitivät kiinni näkemyksestään, jonka mukaan taloudellisen demokratian tuli aina perustua yhteistoimintaan sekä tähdätä vallan uusjaon sijasta työmotivaation ja tehokkuuden parantamiseen.⁴⁹

Kampanjassaan palkansaajarahastoja vastaan ruotsalaiset työnantajat eivät vedonneet ensisijaisesti tehokkuuteen, kuten yritysdemokratian kohdalla. Hallitsevampi strategia oli esiintyä demokratian ja yksilönvapauden puolustajina sosialismia vastaan.⁵⁰ 1970-luvulla työnantajat olivat huolissaan markkinataloudesta, jota pidettiin länsimaisen demokratian välttämättömänä edellytyksenä. Kuten yritysdemokratian kohdalla, työnantajat eivät kuitenkaan soveltaneet demokratian käsitettä suoraan talouteen. He eivät pyrkineet määrittelemään talousjärjestelmää demokraattiseksi, vaan liberaalin tradition mukaisesti demokratia kuului poliittiseen toimintaan, joka esiintyi taloudesta erillisenä alueena. Taloudellisen demokratian käsite oli entistä harvemmin positiivinen oikeiston ja työnantajien retoriikassa.

Työnantajat ja oikeisto saattoivat yhä puhua taloudellisesta demokratiasta ja yritysdemokratiasta positiiviseen sävyyn, jos ne määriteltiin yhteistoiminnaksi.⁵¹ Yleisesti käsitteiden käyttö jäi kuitenkin vähiin 1980-luvun alussa. Tämä oli tietoinen retorinen siirto sekä Suomessa että Ruotsissa. Työnantajat päättivät olla ruokkimatta keskustelua esittelemällä omia rahastomallejaan, vaikka olivatkin luonnostelleet sellaisia aiempiin kansankapitalismin ja yksityisomistuksen periaatteisiin nojaten.⁵² Tämä viittaa siihen, että työnantajien strategia talouden demokratisoimisen suhteen oli alkujaankin reaktiivinen. He omaksuivat ja pyrkivät määrittelemään uudelleen taloudellisen demokratian ja

yrittäjädemokratian käsitteet, koska ne olivat erittäin positiivisia ja koska vasemmisto käytti niitä esittääkseen vallitsevat talouden ja työelämän käytännöt epädemokraattisina. Kun työnantajien ja oikeiston asema vahvistui 1970-luvun lopulla ja kapitalismin kritiikki heikkeni, demokratiakäsitteet eivät vaikuttaneet enää yhtä tarpeellisilta omien tavoitteiden oikeuttamiselle. Muuttuneessa tilanteessa oli helpompi julistaa uskomusta, jonka mukaan politiikka ja talous ovat erillisiä elämäntaloja, joilla pätevät eri logiikka ja säännöt.

Talouden ohjailusta sen vapauttamiseen

1980-luvun alussa keskustelu ja vaatimukset taloudellisesta demokratiasta vähenivät Suomessa ja Ruotsissa. Suurimman ja nopeimman muutoksen koki tavoite talouden demokraattisesta ohjailusta. Taloudellisen demokratian viittaustila kapeni koskemaan pääasiassa työpaikkatasoa, joskin laajemmat kollektiivisen omistamisen muodotkin olivat edelleen esillä joko palkansaajarahastojen tai yksilöllisempien ja markkinaperustaisten mallien kautta.

Keskeinen tekijä käsitteellisen muutoksen taustalla oli se, miten poliittiset toimijat ja erityisesti sosiaalidemokraatit tulkittivat ja käsitteellistivät kohtaamansa taloudelliset haasteet. Bretton Woodsin valuuttajärjestelmän purkamisen ja vuoden 1973 öljykriisin jälkivaikutuksina Suomi ja Ruotsi kärsivät viimeistään vuonna 1975 samanaikaisesti korkeasta inflaatiosta ja työttömyydestä, jotka alkoivat kasvattaa myös vaihtotaseen ja valtion budjetin alijäämiä. Suomessa Mieltusen laajapohjainen ”hätätilahallitus” yritti vastata kriisiin työllistämistoimilla ja verotusta kiristämällä, mikä vain heikensi tilannetta.⁵³ Jouduttuaan oppositioon vuosiksi 1976–77 sosiaalidemokraatit siirtyivät uudelle talouspoliittiselle linjalle, joka perustui inflaation hillitsemiseen tiukalla taloudenpidolla ja yksityisen sektorin kilpailukykyyn tukemiseen.⁵⁴ Tätä politiikkaa alkoi toteuttaa Kalevi Sorsan toinen hallitus huhtikuusta 1977 eteenpäin. Eräänä uuden lin-

jan ilmentymänä on pidetty saman vuoden syksyllä järjestettyä Korpilammen konferenssia ja sen konsensushenkeä.⁵⁵ Poliitiikan taustalla vaikutti vahvasti uskomus Suomesta ulkoisten voimien vietävänä: pääministeri Sorsan mukaan Suomi joutui yhdentyvässä maailmassa kilpailemaan itseään vahvempien kanssa näiden asettamin ehdoin.⁵⁶

Ruotsissa taantumaa vastattiin aluksi perinteisin keynesiläisin keinoin, ja vuonna 1976 valtaan noussut porvarihallitus jatkoi samaa linjaa esimerkiksi tukemalla vaikeuksiin joutuneita teollisuudenaloja.⁵⁷ Kriisin pitkittyessä ja muiden maiden siirtyessä inflaationvastaiselle linjalle uudet talousopit alkoivat saada vastakaikua myös ruotsalaisissa puolueissa. Kärsittyään toisen perättäisen vaalitappion 1979, sosiaalidemokraatit perustivat ekonomistiryhmän talouspolitiikkansa uudelleenarvioimiseksi.⁵⁸ Vuonna 1981 julkaistu tulevaisuusohjelma *Framtid för Sverige* sisälsi samat peruselementit kuin suomalaisen sisarpuolueen talouspolitiikka: inflaation hillitsemisen, yksityisen sektorin tukemisen, valtion menojen ja julkisen sektorin kasvun rajoittamisen. Keskeiset ainekset sosiaalidemokraattiseen ”kolmannen tien” politiikkaan alkoivat olla koossa.⁵⁹

Sosiaalidemokraattien kolmannesta tiestä on esitetty monenlaisia arvioita. Usein sitä on pidetty varsin uusliberaalina, tai vähintäänkin selvänä siirtymänä oikealle.⁶⁰ Historiantutkija Lars Ekdahlin mukaan ruotsalaiset sosiaalidemokraatit olivat aiemmin etsineet kolmatta tietä länsimaisen kapitalismin ja neuvostokommunismin välissä, mutta 1980-luvulla tie löytyi kapeammasta uomasta aiemman keynesiläisen hyvinvointipolitiikan ja uusliberalismin välistä.⁶¹ Tulkinta vaikuttaa uskottavalta, sillä aiemmin taloudellisen demokratian keskeisenä elementtinä toiminut talouden demokraattinen ohjailu ja suunnittelu jätettiin taka-alalle sosiaalidemokraattien ajattelussa ja politiikassa. Sen sijaan puolueet hyväksyivät markkinoiden kasvavan roolin talouden ohjausmekanismina ja korostivat yksityisen sektorin roolia talouskasvun veturina. Vanhoja sääntelyä muotoja heikennettiin tai purettiin kokonaan. Sosiaalidemokraattisten hallitusten sekä Suomessa että Ruotsissa toteuttama pääomaliikkeiden, luottojen

ja korkojen vapauttaminen 1980-luvun loppuun mennessä oli merkittävä muutosprosessi, joka siirsi taloudellista valtaa valtioilta markkinoille ja poliitikoilta managereille.⁶²

Kuten historiantutkija Jenny Andersson on tulkinnut, aiempi ajatus julkisesta sektorista ja sosiaalipolitiikasta tuottavina ja kasvua tukevinä investointeina alkoi korvautua näkemyksellä niistä lähinnä kuluina ja kansantaloudellisena jakojäännöksenä.⁶³ Uutena proaktiivisena ”kolmannen tien” strategiana sosiaalidemokraatit alkoivat niin Ruotsissa kuin Suomessa korostaa osaaamista ja inhimillistä pääomaa kansallisina kilpailukytekijöinä. Valtioiden yksityistäessä omaisuuttaan ja luopuessa suurista teollisuushankkeista ne ottivat kasvavaa roolia yksityisen sektorin tutkimuksen ja kehityksen tukijoina.⁶⁴

Muutosten taustalla vaikutti sosiaalidemokraattien käsitys globaaleista taloudellisista keskinäisriippuvuuksista, jotka rajoittivat kansallista talouspolitiikkaa ja pääomien kontrollia aiempaa enemmän. Talouden taantuma ja pääoman vapaa liikkuvuus kasvattivat julkista velkaa ja pakottivat valtiot houkuttelemaan ylikansallisia sijoituksia tukemalla yritystoimintaa, laskemalla veroja ja lieventämällä sääntelyä. Tämä rajoitti erityisesti finanssipolitiikan käyttöä kansantalouden ohjailuun.⁶⁵ Toisaalta sosiaalidemokraatit pyrkivät lieventämään politiikkansa sosialistista imagoa tavoitellakseen äänestäjiä kasvavasta keskiluokasta. Toimihenkilöistymisen myötä puolueet alkoivat yleisestikin liikkua kohti poliittista keskustaa.⁶⁶ Vapaan markkinatalouden ajateltiin sopivan paremmin yhteen yksilöllisen vapauden ja vastuun kanssa, joista oli tulossa solidaarisuutta ja tasa-arvoa vahvempia poliittisia arvoja.

1960-luvun vasemmistoradikaalien esittämä kritiikki byrokratiaa ja keskittämistä kohtaan oli 1980-luvulle tultaessa saanut laajaa kaikupohjaa, mutta hieman yllättävältä suunnalta uusliberaalista hyvinvointivaltion kritiikistä.⁶⁷ Sosiaalidemokraatit sopeutuivat uusiin ajattelutapoihin korostamalla ”itsehallinnon”, ”lähidemokratian” ja ”valinnanvapauden” kaltaisia käsitteitä ja jättämällä valtiojohtoisen sääntelyn ajatukset taka-alalle.⁶⁸ Vapautunut markkinatalous nojasi kuitenkin uudenlaiseen kes-

kitettyyn hallintaan, jota eivät toteuttaneet demokraattisesti valitut poliitikot vaan virkamiehet keskuspankeissa ja valtiovarainministeriöissä. Heidän tehtävänsä oli valvoa ”kansallista etua” ja markkinataloudelle sovittujen pelisääntöjen toteutumista pitämällä kiinni inflaatio-, valuuttakurssi- ja budjettitavoitteista.⁶⁹ Uusliberaalissa kapitalismissa tulo- ja varallisuuserot ovat jälleen kasvaneet selvästi useimmissa länsimaissa, ja taloudellinen valta näyttää keskittyneen vahvemmin ylikansalliselle pääomalle.⁷⁰

Yritysdemokratiasta yhteistoimintaan ja osallistumiseen

Työelämän demokratisointi ja yritysdemokratian käsite olivat 1960–1970-lukujen vahvimpia demokratian laajentamisen tunnuksia. Niistä käytiin laajasti keskustelua ympäri Eurooppaa, mikä johti myös uudistuksiin monissa maissa, kuten Ranskassa ja Länsi-Saksassa.⁷¹ Ruotsissa sosiaalidemokraattien johtoon ja pääministeriksi vuonna 1969 noussut Olof Palme piti yritysdemokratiaa jopa tärkeimpänä taloudellisen demokratian toteuttamiskeinona. Se tarjosi keinon vahvistaa demokraattista osallistumista jokapäiväisessä elämässä ja toimi siten vastavoimana keskittämislle ja byrokratialle.⁷² 1970-luvun lainsäädännön uudistukset olivat kuitenkin pettymys monille vasemmiston ja ammattiyhdistysliikkeen edustajille. Sekä Ruotsin myötämäärämlaki 1976 että Suomen yhteistoimintalaki 1978 olivat lopulta lähempänä työnantajien yhteistoiminta-ajattelua. Ne lisäsivät työnantajan neuvotteluvaroja ja työntekijöiden osallistumismahdollisuuksia, mutta todellista päätösvaltaa työntekijät saivat harvoissa asioissa. Lait paransivat tiedonkulkua sekä työntekijöiden vaikutusvaltaa työympäristöön ja -turvallisuuteen, mutta strategiset päätökset investoinneista, irtisanomisista ja toimipaikkojen sulkemisista olivat edelleen työnantajan yksinoikeus. Merkittävä uudistus oli kuitenkin tuotanto- ja yrityskomiteoiden poistaminen lainsäädännöstä ja mahdollisuus järjestää osallistuminen ay-liikkeen vahvan asean, luottamusmiesjärjestelmän puitteissa.⁷³

Ruotsissa lainsäädäntö meni pidemmälle sikäli, että työntekijät saivat edustuksen yritysten korkeimpaan hallintoon jo vuonna 1972, kun taas Suomessa vastaava laki säädettiin 1991 ja silloinkin rajoitettuna.⁷⁴ Ruotsin myötämääräamis- ja työympäristölakeihin kuului myös laajempia työntekijöiden oikeuksia, kuten lakien ja sopimusten tulkintaetuoikeus riitatilanteissa ennen tuomioistuimen päätöstä, oikeus vaarallisen työn keskeyttämiseen sekä oikeus vaatia sopimusta työnjohdollisista kysymyksistä lakon uhalla myös työehtosopimuksen ollessa voimassa. Viimeksi mainittuun oikeuteen turvautuminen jäi tosin erittäin harvinaiseksi.⁷⁵

Sosiaalidemokraatit ja ammattiyhdistysliike pitivät sekä Suomessa että Ruotsissa saavutettua lainsäädäntöä lähinnä ensimmäisenä askelena kohti yritysdemokratiaa. Vaikka työntekijöiden vaikutusvalta oli kasvanut monien 1970-luvun uudistusten myötä, lakien ei ajateltu vielä täyttäneen todellisia demokratian kriteerejä – siksi sana demokratia ei esiintynyt niiden nimissäkään.⁷⁶ Yritysdemokratian kehittämistä vaadittiin vielä 1980-luvulla vahvasti⁷⁷, mutta vähitellen ajatukset radikaalista vallan uudelleenjaosta jäivät syrjään. Vasemmisto pyrki esittämään visioita demokratian laajentamisesta esimerkiksi ranskalaisilta sosialisteilta omaksutun mutta vaille konkretiaa jääneen itsehallinnon käsitteen avulla.⁷⁸ Demokratia työelämässä vakiintui kattamaan työntekijöiden osallistumisen operatiiviseen toimintaan jättäen strategiset kysymykset yritysjohdon päätettäväksi.⁷⁹ Luc Boltanskia ja Ève Chiapelloa lainaten voidaan tulkita, että kapitalismi oli tässä vaiheessa omaksunut 1960-luvulla nousseen ”taiteellisen kritiikin” osaksi käytäntöjään. Tämä merkitsi sitä, että työntekijöille voitiin luvata lisää autonomiaa omassa työssään, esimerkiksi työtapoihin ja työaikaan liittyen, puuttumatta perimmäisiin valtasuhteisiin. Samalla tehokkuudesta ja uudesta avainkäsitteestä, joustavuudesta, tuli työelämän keskeisimpiä toiminta- ja legitimaatioperiaatteita.⁸⁰

1980-luvun aikana monissa Euroopan maissa alettiin jo siirtää keskitetyistä ja kollektiivisista työmarkkinajärjestelmistä hajauteumpiin ja yksilöllisempiin. Tätä perusteltiin vapautuneiden pää-

omaliikkeiden kiristämällä kilpailulla. Ruotsi oli kärkijoukoissa keskitetyn sopimisen ja kolmikantaisten instituutioiden alajossa, ja Suomessakin elinkeinoelämän kritiikki niitä kohtaan kasvoi, vaikka lopullinen irtautuminen keskitetystä sopimisesta tapahtui vasta vuonna 2016.⁸¹ Demokratian käsitteen yhdistäminen työelämään kävi harvinaiseksi viimeistään reaalisosialismin romahdettua 1980- ja 1990-lukujen taitteessa. Työntekijöiden osallistumisesta puhuttiin niin oikealla kuin vasemmalla edelleen organisaatioiden tehostamisen keinona, mutta ajatukset kollektiivisen vaikutusvallan kasvattamisesta katosivat lähes tyystin.⁸² Sen sijaan korostettiin työntekijöiden mahdollisuuksia oman osaamisensa kehittämiseen sekä kuluttajan rooliin kuuluvaa kasvavaa taloudellista vapautta, mikä saattoi edellyttää työntekijöiden vallan rajoittamista.⁸³

Kollektiivista omistusta markkinoiden ehdoilla

Yritysdemokratian tavoin myös ajatus palkansaajarahastoista sai maltillisemmän muodon useiden vuosien debatin ja valmistelun aikana. Sekä Ruotsissa että Suomessa sosiaalidemokraatit pitivät uusia kollektiivisen omistamisen muotoja tavoiteltavina, mutta suuren mittakaavan omistuksen siirrosta ammattiliitoille tai muille kollektiiveille luovuttiin. Ruotsissa valtaan palanneet sosiaalidemokraatit perustivat vuonna 1984 viisi alueellista palkansaajarahastoa, mutta ne eivät tuoneet palkansaajille merkittävää taloudellista valtaa. Rahastoja kartutettiin osittain yritysten voitoista, mutta niiden omistusosuus yksittäisissä yrityksissä oli rajoitettu ja niiden tuli maksaa osa vuosituotoistaan työeläkejärjestelmään. Palkansaajarahastot toimivat lopulta eläkerahastojen tavoin varsin passiivisina omistajina, jotka tavoittelivat lähinnä mahdollisimman korkeaa tuottoa pääomalleen.⁸⁴

Rahastojen lopulliseen muotoon oli vaikuttanut moni seikka, kuten sosiaalidemokraattien epäluulo alkuperäisen suunnitelman radikaaliutta kohtaan sekä oppositiovuodet 1976–1982. Kansan enemmistö ei näyttänyt kannattavan rahastoja, ja oikeis-

ton ja työnantajien kampanjointi levitti negatiivista kuvaa erityisesti vaalien alla. Uudistuksesta ei silti haluttu luopua kokonaan, koska sillä oli puolueessa ja ay-liikkeessä paljon kannatusta. Sosiaalidemokraatit alkoivat kuitenkin perustella rahastojen hyötyjä pikemminkin kansantalouden ja pääomanmuodostuksen kuin taloudellisen demokratian kannalta. Vuoden 1981 tulevaisuusohjelmassa rahastot esitettiin osana talouden tervehdyttämisohjelmaa ja palkkamaltin takeena.⁸⁵ Ohjelma auttoi sosiaalidemokraatit lopulta takaisin valtaan vuoden 1982 vaaleissa.

Suomessa sosiaalidemokraatit olivat vieläkin varovaisempia palkansaajarahastojen suhteen, etenkin seurattuaan Ruotsissa puhjennutta poliittista konfliktia. Muutaman vuoden pohdinnan jälkeen SDP päätyi 1981 kannattamaan yrityskohtaisia mutta työntekijöiden kollektiivisesti omistamia ”yhteistoimintarahastoja”, joiden varoja voisi käyttää esimerkiksi koulutukseen.⁸⁶ Ay-liikkeessä eläteltiin vielä toiveita Ruotsin mallin mukaisista laajemmista rahastoista, mutta komiteatyössä sekä neuvotteluissa uuden hallituskumppanin kokoomuksen kanssa ajatus muuttui vapaaehtoisiksi ja yksilöllisiksi ”henkilöstörahastoiksi”, mikä käytännössä tarkoitti palkanlisää ja edullista osakesäästämisen mahdollisuutta voittoa tekevien yritysten työntekijöille.⁸⁷ Uudistus oli lähempänä oikeiston aiempia omistajademokratian ja kansankapitalismin ajatuksia kuin Ruotsin toteutuneita tai suunniteltuja palkansaajarahastoja.

1980-luvun aikana myös kollektiivisen omistuksen näkeminen taloudellisen demokratian muotona näyttää siis laimentuneen. Ruotsissa porvaripuolueet ja liike-elämä jatkoivat palkansaajarahastojen vastaista kampanjointia niiden perustamisen jälkeen. Vuonna 1991 valtaan noussut Carl Bildtin porvarihallitus toteutti lopulta lupauksen rahastojen purkamisesta.⁸⁸ Kollektiivisten omistusmuotojen käyttö muuhun kuin pääoman tuoton maksimointiin ei tämän jälkeen ole ollut erityisen varteenotettava poliittinen tavoite. Ruotsissa on aika ajoin keskusteltu eläkerahastojen aktiivisesta käytöstä sosiaalisin tarkoituksiin, mutta pohdinnat ovat kilpistyneet pelkoon eläkesäästöjen vaarantumisesta.⁸⁹ Vasemmisto on yleisesti alkanut korostaa pienimuotoisem-

paa työntekijäomistusta, kuten osuuskuntia, jotka tarjoavat solidaarisemman vaihtoehdon osakeyhtiöille mutta eivät ole tähänastisen historiansa aikana toimineet merkittävänä kapitalismin ja markkinatalouden muutosvoimana.⁹⁰ Yritystoiminnassa on toki ryhdytty korostamaan entistä vahvemmin kaikkien sidosryhmien (stakeholders) vaatimusten huomioimista osakkeenomistajien (shareholders) ohella. ”Yritysvastuun ja ”yrityskansalaisen” kaltaisten käsitteiden nousu on kuitenkin liittynyt enimmäkseen vapaaehtoiseen liike-elämän itsesääntelyn muotoihin.⁹¹

Miksi taloudellinen demokratia menetti relevanssinsa?

Taloudellisen demokratian ja yritysdemokratian käsitteet pysyivät poliittisella agendalla 1990-luvun alkuun asti, mutta jo 1980-luvun aikana niiden merkitys alkoi myös vasemmiston ajattelussa kääntyä kansantalouden ohjailusta ja kollektiivisesta edunvalvonnasta yksilölliseen osallistumiseen. Työelämän uudet johtamis- ja organisaatiomuodot legitimoitiin demokratian sijaan tehokkuuden ja joustavuuden käsitteillä. Nämä esitettiin kilpailukyvyyn, talouskasvuun ja yhteisen hyvän takeina. Talouden ja työelämän uudistukset sovitettiin vapaan markkinatalouden ja globaalin kilpailun vaatimuksiin, jotka muuttivat työelämää selvästi lainsäädäntöä enemmän.⁹² Työnantajat ja oikeisto eivät enää luoneet suoraa käsitteellistä yhteyttä talouden ja demokratian välille. Vasemmisto ja ammattiyhdistysliike seurasivat suurelta osin tätä muutosta, vaikkakin Ruotsissa sosiaalidemokraatit pitivät puolueen historiallisiin avainkäsitteisiin kuuluneen taloudellisen demokratian ohjelmissaan.⁹³ Käsite oli kuitenkin muuttunut sisällöltään ontoksi, eikä se osoittanut enää tietä uuteen talous- ja yhteiskuntajärjestelmään tai edes merkittäviin reformeihin. Talous ja yritykset eivät enää näyttäneet relevantteina demokratisoinnin kohteina. Demokratisointi-käsitteen viittausala kapeni käsittämään ”poliittiseksi” ja ”julkiseksi” mielletyt alueet, kuten julkishallinnon, julkiset palvelut, kunnat, poliittiset puo-

lueet ja ammattiliitot, joita edelleen syytettiin liiasta byrokraattisuudesta ja vallan keskittämisestä.⁹⁴

Mark Bevirin näkemys ”dilemmoista” sopii hyvin taloudellisen demokratian hiipuneen käytön, kuten myös laajemman aatteellisen ja käsitteellisen muutoksen selittämiseen. Käsitteet muuttuvista olosuhteista – erityisesti taloudellisista kriiseistä – kyseenalaistivat vallitsevia uskomuksia. Tämän myötä politiikan toimijat ja etenkin ’valtionhoitajina’ toimineet sosiaalidemokraatit muokkasivat käsitteitään ja uskomuksiaan. Globalisoituvan kapitalismin koettiin luovan kansallisvaltioille uudenlaisia rajoitteita ja välttämättömyyksiä, jotka kaikkien oli hyväksyttävä. Uusliberaalin ajattelun vallattua alaa puoluekentän molemmilla laidoilla omaksuttiin samansuuntaisia uskomuksia. Todettiin, että 1970-luvun taantuman myötä kasvaneet valtionvelat ja vaihtotasevajeet oli paikattava vapauttamalla markkinoita ja panostamalla yksityisen sektorin kannattavuuteen. Kansallisista kahleistaan vapautuneen pääoman tiedettiin etsivän helposti muita kohteita, jos valtiot eivät keventäneet verotusta ja talouden sääntelyä. Työväenliike tiedosti vapaiden pääomaliikkeiden ja äänestäjäkunnan keskiluokkaistumisen myös heikentävän sen omia valtaresursseja.⁹⁵ Usein sosiaalidemokraatitkin esittivät, että työn, pääoman ja kansakunnan intressit voisivat olla yhteneviä rakennemuutoksen ja globalisoituvan talouden maailmassa, jossa vain tehokkaimmat ja kannattavimmat toimialat, työntekijät ja kansakunnat tulivat selviytymään voittajina. Uusi käsitys kansallisesta yhteishyvästä edellytti huolehtimista kilpailukyvästä, osaamisesta ja innovatiivisuudesta.⁹⁶

Vaikka suuri osa vasemmistosta hyväksyi kilpailuvaltioajattelun, kenties pitkin hampain, taloudellisen demokratian käsitteestä luopuminen ei näytä olleen täysin tietoinen valinta. Se oli vain yksi uhri vasemmiston kielen ja ajattelun rajussa muutoksessa, joka oli käynnistynyt jo 1970-luvulla ja johti lopulta sosialismin käsitteen kyseenalaistumiseen reaaliosialismin romahdettua. Sosialismi ei enää viitannut mahdolliseen talousjärjestelmään vaan lähinnä arvojärjestelmään, johon kuuluivat yhä tasa-arvon ja solidaarisuuden ihanteet. Luokkataistelun kaltaiset

käsitteet katosivat vasemmiston retoriikasta lopullisesti.⁹⁷ Taloudellisen demokratian kohtalo oli sikäli looginen, että se oli usein vasemmiston retoriikassa ollut lähellä sosialismin käsitteen keskeisimpiä sisältöjä. Voidaan kuitenkin pohtia, onko demokratian merkityksen ja viittausalan kaventuminen toivottavaa kehitystä yhteiskunnassa, joka edelleen julistautuu demokraattiseksi. Ajatus demokratian laajentamisesta talouteen tuli vasemmistolle hankalaksi puolustaa eikä ehkä ollut oikeistolle enää tarpeellinen. Olisiko uusliberaali tai uusi vasemmistolainen määritelmä taloudellisesta demokratiasta silti ollut mahdollinen?

Taloudellinen demokratia ja uusliberaali yhteiskuntakäsitys

Oikeiston ja työnantajien epäluulo demokratian ja talouden käsitteellistä yhdistämistä kohtaan vaatii vielä tarkemman analyysin. Kapitalistinen talous ja vapaat markkinathan esitetään usein pohjimmitaan demokraattisina tai ainakin välttämättöminä edellytyksinä poliittiselle demokratialle.⁹⁸ Miksi ajatus demokratian soveltamisesta taloudellisissa instituutioissa ei siis sovi tähän ajattelutapaan?

Nykyisen finansialisoituneen kapitalismin keskeisintä aateperustaa, uusliberalismia, on usein moitittu epädemokraattiseksi opiksi.⁹⁹ Tunnetuimmat uusliberaalit ajattelijat, kuten Friedrich Hayek ja Milton Friedman, kannattivat vahvoilla perustuslaeilla rajoitettua demokratiaa. Heidän mukaansa demokratia ja etenkin enemmistövalta oli pidettävä aisoissa, jotta se ei voisi päätöksillään rajoittaa markkinoita ja yksilönvapautta.¹⁰⁰ Hayek on tullut tunnetuksi selkeästä liberalismista ja demokratian erottelusta sekä edellisen suosimisesta. Hänen mukaansa demokraattinen hallinto saattoi olla totalitaarista, ja autoritaarinen taas liberaalia.¹⁰¹ Uusliberaalien mielestä demokratian käsitteellä näyttää olevan vaarallisia merkityskerrostumia, kuten ”kansan valta” ja ”kollektiivinen päätöksenteko”. Nämä periaatteet muodostavat uhan yksilönvapaudelle ja yksityisomistukselle.

Uusliberaaleissa ideoissa ja käytännöissä, kuten myös vanhemmissa kapitalistisissa ajattelutavoissa, demokratian laajentamista talouteen rajoittaa demokratian määrittely ”poliittiseen sfääriin” kuuluvaksi hallintatavaksi. Yhteiskunnan kokonaisuutta voidaan kyllä kutsua demokratiaksi, mutta se jaetaan siitä huolimatta tiukasti poliittisen demokratian ja vapaiden markkinoiden sfääreihin. Esittämällä markkinat demokratian välttämättömänä edellytyksenä ne saavat käsitteellisen etulyöntiaseman ja niiden sisältämä vapaus nousee demokratiaa keskeisemmäksi arvoksi. Taloudellista demokratiaa vaatineesta vasemmistosta poiketen oikeisto on yksimielisemmin esittänyt taloudellisen sfäärin hallinnan objektiiviseen tietoon perustuvaksi ja vaihtoehdottomaksi toiminnaksi, jolla tavoitellaan yhteistä etua.¹⁰² Tällainen talouden epäpolitisointi näkyy vähintäänkin oikeutusperusteena monissa uusliberaaleissa käytännöissä ja instituutioissa, kuten itsenäisissä keskuspankeissa ja talouspolitiikkaa rajoittavissa ylikansallisissa sopimuksissa. Niissä asiantuntijuus on ensisijainen taloudellisen hallinnan muoto demokratian sijaan.¹⁰³ Asiantuntijoiden kansalle välittämät taloudelliset välttämättömyydet ja globaalin kilpailun imperatiivi eivät juuri jätä sijaa demokratialle ja eturistiriidoille talouden alueella. Siten demokratia ei ole taloudessa samanlainen valtasuhteita legitimoiva käsite kuin politiikassa.

On toki mahdollista, että uusliberaalit uskovat Hayekin tavoin markkinoiden olevan pohjimmiltaan rationaalisen tiedon ja hallinnan ulkopuolella.¹⁰⁴ Markkinat on luotava tietoisesti, mutta asiantuntijavalta on kenties vain välivaihe matkalla kohti täydellisen vapaata markkinautopiaa. Markkinoiden ja kulutusvalintojen esittäminen itsessään demokraattisina on myös mahdollista, mutta tällöin demokratia ei perustu henkilö ja ääni- vaan euro ja ääni -periaatteeseen.¹⁰⁵ Suomessa ja Ruotsissa tällaisia näkemyksiä ovat esittäneet vain kaikkein radikaaleimmat markkina-liberaalit.¹⁰⁶ Talouden valtasuhteet on ollut huomattavasti tavallisempaa oikeuttaa välttämättömyyksillä, jolloin talous näyttäytyy pikemminkin rajoitteiden ja pakkojen kuin vapauksien alueena.¹⁰⁷

Miten näkemys vahvoista taloudellisista välttämättömyksistä sitten sopii yhteen uusliberaalin yksilönvapauden eetoksen kanssa? Näyttää siltä, että uusliberaaleissa narratiiveissa kuluttajat ovat ainoita vapaita talouden toimijoita ja ideologian perustelujen kannalta jopa keskeisempiä kuin usein korostetut yrittäjät.¹⁰⁸ Uusliberaalissa yhteiskuntakuvassa yrittäjien ja työntekijöiden on sopeuduttava kilpailuun sekä hankittava osaamista ja tuotettava hyödykkeitä, jotka sopivat maksavien kuluttajien mieltymyksiin. Työntekijät esitetään toisinaan rajattoman vapaina osaamisensa kehittäjinä ja työpaikkojen shoppailijoina, mutta työskennellessään yhdessä yrityksessä heidän on mukauduttava kuluttajien toiveisiin. Valtioiden taas on kilpailtava saadakseen menestyviä yrityksiä ja niiden työntekijöitä omiksi veronmaksajikseen ja sopeutettava talouspolitiikkansa sen mukaiseksi.¹⁰⁹ Tällaisen yhteiskuntakäsityksen totuudenmukaisuus on kokonaan oma keskustelunaiheensa. Näyttää kuitenkin selvältä, että uusliberaali vapauden ja välttämättömyksien dualismi ei jätä talouden sfäärissä paljoa tilaa kansan vallaksi tai kollektiivisiksi päätöksiksi ymmärretylle demokratialle.

Edellä kuvattu ajattelutapa ei ole yksinomaan uusliberaali vaan yleinen jo varhaisemmissa liberaaleissa ja konservatiivisissa perinteissä. Menneissä debateissa demokratian keskeiset merkityskerrokset, kuten ”kansan valta”, ”henkilö ja ääni” tai ”hallitsijoiden vastuunalaisuus” ovat olleet olennaisia syitä oikeiston ja työnantajien kritiikille taloudellisen ja teollisen demokratian vaatimuksia vastaan. Vaikka nämä ryhmät käyttivät talouteen liitettyjä demokratiakäsitettä ja onnistuivat luomaan niille omia määritelmiä, ne esittivät myös suuria varauksia demokratian soveltamiselle taloudellisessa sfäärissä. Työnantajat saattoivat todeta, että yritykset eivät erilaisen luonteensa vuoksi olleet sopivia ympäristöjä demokratialle – ainakaan, jos se määriteltiin poliittisen demokratian kaltaiseksi. Talous esitettiin yksilöllisten valintojen ja objektiivisen tiedon, ei kollektiivisten päätösten ja poliittisten mielipiteiden valtakuntana. Oikeiston käyttämät ”omistajademokratian” ja ”kansankapitalismin” käsitteet viittasivat kollektiivisen vallankäytön sijasta yksityisomistuksen laajene-

miseen. 1980-luvun jälkeen näidenkin käsitteiden käyttö on käynyt vähiin. Vahvan vastadiskurssin puutteessa oikeistolla ei kenties ole enää tarvetta ja halua vaatia omistuksen hajauttamista, koska silloin myönnettäisiin omistuksen nykyinen keskittyminen ja tuotaisiin esiin vallitsevan järjestelmän ongelmia.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että oikeistolla ja työnantaja-järjestöillä on ollut ongelmia tiettyjen käsitteellisten elementtien kanssa, jotka ovat lähes väistämättä läsnä demokratiasta puhuttaessa. Näihin kuuluvat erityisesti valta ja kollektiivinen päätöksenteko. Jos demokratiaa sovelletaan taloudellisissa instituutioissa ja se ymmärretään kansan tai työntekijöiden vallaksi, se ajautuu konfliktiin kapitalismin historiallisten ydinkomponenttien, kuten yksityisomistuksen ja vapaiden markkinoiden kanssa. Kollektiivinen päätöksenteko on tavallisesti ollut vaikea sovittaa yhteen kapitalistisia instituutioita legitimoivan yksilönvapauden kanssa. Edellisen nähdään usein rajoittavan jälkimmäistä, johon kuuluu olennaisesti oikeus käyttää omaisuuttaan parhaaksi katsomallaan tavalla.

Nämä ristiriidat näyttävät selittävän, miksi oikeisto ja työnantajat ovat mieluummin vaienneet ”taloudellisesta demokratiasta” ja ”yritysdemokratiasta” kuin pyrkineet määrittelemään käsitteitä omien tavoitteidensa mukaisiksi. Samasta syystä mitään uusliberaalia määritelmää taloudellisesta demokratiasta ei ole tehty. Talouteen sovellettuna demokratian käsite kantaa aina mukanaan mahdollisuutta immanentiin kritiikkiin, joka perustuu vertaamiseen poliittisen demokratian periaatteisiin. Vaikka demokratia onnistuttaisiin samaistamaan yksilönvapauteen, kulutusvalintoihin ja sopimusvapauteen, tai yhteistoimintaan ja osallistumiseen työpaikoilla, riskinä on aina, että valtaan, konfliktiin ja kollektiiviseen päätöksentekoon viittaavat merkityskerrostumat aktualisoituvat uusina reformivaatimuksina. On siten turvallisempaa hakea nykyiselle yhteiskuntajärjestykselle demokraattista oikeutusta liberaalidemokraattisen yhtälön ”poliittinen demokratia + vapaat markkinat” kautta sen sijaan, että kaikki elämänalat pyritäisiin tekemään demokraattisiksi itsessään.

Taloudellisen demokratian tulevaisuus

Taloudellisen demokratian käsitteen ja vaatimuksen katoamiselle on löydettävissä selkeitä historiallisia ja käsitteellisiä syitä. Edellä on tuotu esiin tekijöitä, joiden vuoksi käsite on vaikea sovittaa vallitseviin tapoihin käsittää talous, demokratia ja yhteiskunta. Myös taloudellista demokratiaa usein voimakkaasti ajanut vasemmisto on pitkälti sopeutunut vallitsevaan ajatuskehikkoon ja keskittynyt etsimään keinoja hyvinvointivaltion säilyttämiseksi globaalissa kilpailutaloudessa.¹¹⁰ Tavallaan on siis jääty puolustustaisteluun sosiaalidemokraattien vanhojen demokratian portaiden toiselle askelmalle. ”Kolmannen askeleen” eli taloudellisen demokratian mahdollisuus on tullut yhä kaukaisemmaksi, sillä kapitalismin kritiikin kykyyn saada laajaa kannatusta ei luoteta. Vasemmisto myös tiedostaa sen, että toimiakseen globaalissa taloudessa myös taloudellisen demokratian tulisi olla globaalia, eivätkä ylikansallisen demokratian mahdollisuudet ylipäätään näytä järin lupaavilta.

1990-luvulta alkaen taloudellisen demokratian käsite näyttää hautautuneen syvemmälle kuin aiempien keskusteluaaltojen jälkeen. Kapitalismin kritiikki on toki voimissaan esimerkiksi akateemisessa ympäristössä, mutta sen on ollut vaikea murtautua poliittiselle agendalle. Viime vuosien keskustelua tulo- ja varallisuuseroista on käyty myös demokratian laajentamisen tunnuksin¹¹¹, mutta se ei ole toistaiseksi johtanut merkittäviin poliittisiin aloitteisiin tai uudistuksiin. Uudet, uskottavat tulkinnat taloudellisesta demokratiasta odottavat laatimistaan. Välttääkseen keskitetyn byrokratian jäykkyyden ja tehottomuuden sekä paikalliseksi jäävän osallistumisen voimattomuuden laajoihin muutoksiin, niiden olisi jollain tavoin huomioitava demokratia kaikilla taloudellisen toiminnan tasoilla, mikä oli aiempien sosiaalidemokraattisten visioiden tavoite. Tämä on ollut talouden demokratisoinnin suurimpia ongelmakohtia, johon ei ole historian saatossa löytynyt täysin tyydyttäviä ratkaisuja. Ylikansallisen tason ottaminen mukaan vaikeuttaa niiden löytämistä entisestään. Ilmastonmuutoksen ja globaalin eriarvoisuuden muodostu-

essa yhä polttavammiksi ongelmiksi kasvaa kuitenkin myös tarve etsiä uusia keinoja, joilla kansalaiset voisivat osallistua taloudellisten resurssien käyttöä ja jakamista koskevaan keskusteluun ja päätöksentekoon.

Viitteet

- 1 Müller 2011, 3–5; Dunn 2005, 15–20.
- 2 Mansner 1990, 431; Bruun & Kettunen & Turunen 1990, 120–121; Schiller 1988, 17–19; Simonson 1988, 9–12.
- 3 Streeck 2014, 12–18; Boltanski & Chiapello 2005 [1999], 169–172; Östberg 2002; Stråth 1998, 104–107, 130–136; Sassoon 1996, 362–380.
- 4 Arrhenius 2012, 71–77; Dahl 1989, 119, 207.
- 5 Esim. Rothstein 2012; Hahnel 2012; Schweickart 2002.
- 6 Esim. Talousdemokratia ry. <www.talousdemokratia.fi>
- 7 Esim. Friberg 2012; Ekdahl 2005; Stråth 1998; Pontusson 1992; Tilton 1990; Lewin 1967.
- 8 Esim. Viktorov 2006; Ekdahl 2005; Blyth 2002; Ryner 2002; Nycander 2002; Stråth 1998; Pontusson 1992.
- 9 Poikkeuksena trendiin ovat erityisesti Pauli Kettusen (1986; 1994; 2018) tutkimukset. Sen sijaan Hannu Soikkasen (1975; 1991) ja Tapio Bergholmin (2005; 2007; 2012; 2018) mittavissa SDP:n ja SAK:n historiateoksissa aatteellinen tarkastelu jää ainakin taloudellisen demokratian osalta vähäiseksi.
- 10 Tuotantokomiteoista ks. Bergholm 2005, 77–82; Turunen 1990, 197–217; Mansner 1984, 250–267. Yritysdemokratiasta ja yhteistoiminnasta ks.

- Bergholm 2018, 19–49; Kärrylä 2016; Kärrylä 2012; Malinen 2008; Mansner 2005, 316–345; Mansner 1990, 431–446.
- 11 Andersson 2006, 20–21; Boréus 1994, 321–324. Uusliberalismi on hyvin kiistelty käsite, mutta tutkimuskirjallisuudessa sillä tarkoitetaan tavallisesti poliittista ja taloudellista oppia, joka klassisesta liberalismista poiketen ei pyri minimoimaan valtion roolia taloudessa vaan hyödyntää valtiota markkinamekanismin ulottamiseksi mahdollisimman monille elämänoiloille. Ks. Mirowski 2013; Stedman Jones 2012; Mirowski & Plehwe 2009; Harvey 2005.
  - 12 Demokratiasta ks. esim. Christiano 2015; Bobbio 1989, 133–135; Dryzek 1996, 4. Merkityskerrostumista ks. Koselleck 2018 [2000].
  - 13 Bevir 1999, 221–234.
  - 14 Esim. Friberg 2012, 256–265.
  - 15 Rothstein 2012, 26–27; Sassoon 1996, 481, 706–707; Simonson 1988, 15–17; Lundh 1987, 26; aikalaisesimerkkeinä ks. Statens offentliga utredningar (SOU) 1923: 29. *Den industriella demokratiens problem I*. Stockholm 1923, 17–18; Childs 1938; Wigforss 1948.
  - 16 Esim. Bruun, Kettunen & Turunen 1990, 126–127.
  - 17 Bergholm 2005, 77–82; Turunen 1990, 197–217; Simonson 1988, 29–31; Mansner 1984, 250–267.
  - 18 Uusvasemmistolla viitataan 1960-luvun liikehdintään, jonka avainryhmät olivat usein nuoria ja akateemisia sekä sosiaalidemokraateista vasemmalla. Ks. esim. Östberg 2002.
  - 19 Esim. Stråth 1998, 118–122; Pontusson 1992, 16.
  - 20 Bergholm 2018, 20–32; Mansner 1990, 431–434; Komiteanmietintö 1970: A3.
  - 21 Esim. Pontusson 1992, 131–137.
  - 22 SDP 1978.
  - 23 Esim. SKP 1966.
  - 24 Simonson 1988, 197–199; Schiller 1988, 28–30; Kalela 1981, 402–405.
  - 25 Nycander 2002, 337–353; Stråth 1998, 104–107.
  - 26 Ekdahl 2005, 101–104.
  - 27 Knudsen 1995, 14–21; Schiller 1991, 111–112; Lundh 1987, 47–54.
  - 28 Meidner, Hedborg & Fond 1975, 78–79. Palkansaajarahastokeskustelua ovat tarkastelleet seikkaperäisesti esim. Viktorov 2006; Ekdahl 2005; Sjöberg 2003; Ryner 2002; Blyth 2002; Nycander 2002; Stråth 1998; Pontusson 1992; Åsard 1985 & 1978.
  - 29 Adler-Karlsson 1967; Ekdahl 2005, 13–14.
  - 30 Ekdahl 2005, 304–306.

- 31 Berman 2006, 5–8, 177–187; Judt 2005, 67–77; Magnusson 2010, 374–378, 418–422.
- 32 Högerpartiet 1956; Centerpartiet 1959; Folkpartiet 1962; itsehallinnosta ks. Sejersted 2011, 314–315; Stråth 1998, 37–39.
- 33 Högerpartiet 1956; Högerpartiet 1962; Stedman Jones 2012, 297–298; Nilsson 2004, 193–194; Smolander 2000, 150; Stråth 1998, 37–40; Ljunggren 1992, 130–132.
- 34 Castillo 2010, 122–130; Smolander 2000, 118–119; Marttila 2016, 63–65; Mickelsson 1999, 43.
- 35 Kokoomus 1956; Kokoomus 1966.
- 36 Ljunggren 1992, 130–132, 136–143.
- 37 Streeck 1995, 313–316; Knudsen 1995, 31–50; Sassoon 1996, 200–201; Schiller 1991, 114–115; Simonson 1988, 29–31; Lundh 1987, 493–495.
- 38 Seeck 2008, 103–105, 151–153; Kuokkanen 2015, 13–16; Schiller 1991, 111–112.
- 39 Esim. Leinonen 1967, 14; Heikkerö 1973, 17; Yritystalous 13/1969, 36; Yritystalous 13/1970, 29.
- 40 Esim. Voutilainen 1974, 15–16. Tämäkin painotus oli tuttu aiemmista keskusteluvaiheista. Ks. Lundh 1987, 479–481.
- 41 Rhenman 1964, 136.
- 42 Vrt. Kettunen 1994, 294–300; Knudsen 1995, 14–18.
- 43 Esim. SAF 1965, 194.
- 44 Pärnänen 1969, 166.
- 45 Esim. *Tehostaja* 8/1968, 50–51; Pekkanen 1973, 18.
- 46 Ks. Kettunen 2015, 107–109; Kärrylä 2016.
- 47 Viktorov 2006, 220–224; Ryner 2002, 169–170; Stråth 1998, 173, 233–235. Ajatuspajoista ks. myös Mirowski 2013, 43–49; Stedman Jones 2012, 10–11, 134–138, 152–173.
- 48 Wuokko 2016; Viktorov 2006, 220–229; Blyth 2002, 213–219.
- 49 Esim. *Teollisuus* 6/1978, 30; *Teollisuus* 9/1978, 12–13.
- 50 Nordling 1977; SAF 1978, 12–13; Lindbeck 1979, 7–8, 15–19, 35–36, 44–45; Ks. myös Stråth 1998, 221–223.
- 51 Esim. SAF 1978, 50–51, 79–82.
- 52 STK:n hallituksen kokous 14.12.1978. Hallituksen pöytäkirjat 1978–1980. STK:n arkisto, ELKA; STK:n johtoryhmän kokous 25.2.1982. Johtoryhmän pöytäkirjat 1981–1983. STK:n arkisto, ELKA; Sjöberg 2003, 146–148, 230–235.
- 53 Outinen 2015, 60–68.

- 54 Outinen 2015, 72–80; Bergholm 2018, 51–52.
- 55 Outinen 2015, 85–90; Saari 2010, 472–474.
- 56 Elvytyksen linjat. Talouspoliittinen konferenssi 5.–6.9.1977. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1977, 10–15.
- 57 Pontusson 1992, 138–142.
- 58 Andersson 2006, 105–109; Lindberg & Ljunggren 2014, 63–73.
- 59 SAP 1981; Andersson 2006, 112–113.
- 60 Esim. Ryner 2002, 148–153.
- 61 Ekdahl 2005, 287–289, 295–297, 304–306.
- 62 Outinen 2015, 164–171; Lindvall 2004, 78–80; Blyth 2002, 223–225; Ryner 2002, 161–162.
- 63 Andersson 2006, 14–21, 105–114.
- 64 Andersson 2010, 12–13, 28–30; Outinen 2015, 124–127.
- 65 Streeck 2014, 4–6, 76–96; Crouch 2004, 1–28.
- 66 Outinen 2015, 72–75; Moschonas 2002, 296–299.
- 67 Boltanski & Chiapello 2005, 324–327, 503–506.
- 68 Esim. Carlsson 1985, 486–490; SAP 1990, 45–57.
- 69 Yliaska 2014, 518–520, 526–527; Kantola & Kananen 2013, 816–818; Östberg 2014, 152–157; Lindvall 2004, 131–134.
- 70 Piketty 2016; Streeck 2014; Crouch 2004. Suomessa tuloerot kasvoivat merkittävästi vain 1990-luvun ajan ja ovat pysyneet sen jälkeen varsin vakaina. Ks. Roikonen 2015, 160–164.
- 71 Sassoone 1996, 375–380, 563–565; Knudsen 1995, 33–50.
- 72 Ptk SAP:n puoluekokouksesta 1972, 17–19, 22.
- 73 Johansson & Magnusson 2012, 170–179; Pontusson 1992, 183–185; Simonson 1988, 132–137, 151–157, 187–189; Schiller 1988, 128–133; Bergholm 2018, 39–49; Mansner 1990, 446–448.
- 74 Mansner 2005, 323–327; Simonson 1988, 91–103; Schiller 1988, 67–87.
- 75 Schiller 1988, 128–133, 219–222; Simonson 1988, 132–137, 195–196.
- 76 Lappalainen 1978, 8–9.
- 77 Esim. Tiden 8/1979, 418–420; LO 1981, 110–122; Louekoski 1982, 34–37; KK 155/1980 Surakka ym: Yhteistoiminnasta yrityksissä annetun lain soveltaminen käytännössä. Valtiopäivät 1980, asiakirjat.
- 78 Esim. Von Sydow 1984; SAK 1985, 3, 33–40; SDP 1987.
- 79 Vrt. Yliaska 2014, 174–177, 524–525.
- 80 Boltanski & Chiapello 2005, 32–41, 169–172, 191–195.

- 81 Bergholm 2018, 516–520; Lundh 2002, 237–245, 256–260, 266–270; Moschonas 2002, 182–188; Thörnqvist 1998, 271–273.
- 82 Esim. Komiteanmietintö 1987:40.
- 83 Esim. Lindgren 1988, 39–43; Tiden 9/1987, 456–458.
- 84 Viktorov 2006, 108–109; Ekdahl 2005, 304–306, 313–314; Sjöberg 2003, 125–127; Pontusson & Kuruvilla 1992, 283–285.
- 85 SAP 1981, 124–128.
- 86 SDP:n puoluekokous 1981, aloitteet, 74–75.
- 87 Komiteanmietintö 1987:40; Yliaska 2014, 222–228; Mansner 2005, 327–334.
- 88 Sjöberg 2003, 187–189.
- 89 Esim. LO 2006; Johansson & Magnusson 2012, 374–378.
- 90 Osuuskunnista ks. Hilson 2018; Torngren Wartin 2012.
- 91 Teivainen 2013; Kettunen 2008, 183–208. Edellä mainittua johtamisteoreetikko Eric Rhenmania pidetään yhtenä stakeholder-ajattelun ensimmäisistä kehittäjistä. Ks. Rhenman 1964; Vandekerckhove 2009.
- 92 Esim. Boltanski & Chiapello 2005, 217–233; Sassoon 1996, 733–746.
- 93 Esim. SAP 2001, 1–4, 16–19.
- 94 Esim. SAP 1990, 18, 34–35, 44, 51–57.
- 95 Outinen 2015, 72–75, 128–129; Yliaska 2014, 90–91, 134–135; aikalaisesi-merkkeinä ks. Aarnio 1984; Sorsa 1991.
- 96 Kettunen 2008, 11–12, 121–127; Boltanski & Chiapello 2005, 365–372.
- 97 Majander 2014, 42–43; Sassoon 1996, 733–735, 753–754.
- 98 Stedman Jones 2012, 56–59; Rodgers 2011, 75.
- 99 Ks. esim. Brown 2015.
- 100 Stedman Jones 2012, 62–65; Harvey 2005, 64–66; Przeworski 1985, 218–221.
- 101 Hayek 1967, 161; Mirowski 2013, 56–58; Mirowski 2009, 443–446,
- 102 Polanyi 1971 [1944], 71–72, 254–255; Boltanski & Chiapello, 12–16.
- 103 Esim. Kantola 2002, 45–50.
- 104 Mirowski 2013, 78–82.
- 105 Ks. erityisesti Olsen 2019, 7–11, 260–264; Schwarzkopf 2011.
- 106 Esim. *Dagens Nyheter* (DN) 6.5.1990, 2. Demokratiserad ekonomi. (nimim. ”Sander”)
- 107 Tätä on etenkin Suomessa pidetty poliittisen kulttuurin tunnuspiirteenä. Ks. esim. Kettunen 2008, 88–92, 145–149, 168–169; Kantola 2002, 292–295; Pekkarinen & Vartiainen 1993, 51–57.

108 Olsen 2019, 7–11.

109 Esim. Kettunen 2008, 121–127; Boltanski & Chiapello 2005, 365–372.

110 Kettunen 2015, 38–44.

111 Esim. Piketty 2016; Atkinson 2015; Stiglitz 2012.

Lähteet

Arkistolähteet

Elinkeinoelämän keskusarkisto, Mikkeli

Suomen työnantajain keskusliiton (STK) arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1978–1980

Johtokunnan pöytäkirjat 1981–1983

Lehdet

Dagens Nyheter

Tehostaja

Teollisuus

Tiden

Yritystalous

Digitaaliset lähteet

Centerpartiets program. Fastställt av centerpartiets riksstämman den 30 juni 1959, <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/c/program/1959>.

Digitala svenska dagstidningar, <http://tidningar.kb.se>.

Folkpartiets program. Antaget vid landsmötet i Göteborg 1962, <http://snd.gu.se/sv/vivill/party/fp/program/1962>.

- Högerpartiets principprogram. Fastställt av Högerpartiets riksstämman den 4 juni 1956, <http://snd.gu.se/sv/vivill/party/m/program/1956>.
- Kohti huomispäivän yhteiskuntaa. Kansallisen kokoomuksen poliittinen toimintaohjelma 1966, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=koktoiminta1966>.
- Me luotamme ihmiseen ja vapauteen. Kansallinen kokoomus, Helsinki 1956, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmat/KOK/kokvapaus1956>.
- Partiprogram för Socialdemokraterna. Antaget vid partikongressen 2001. Sveriges Socialdemokratiska arbetareparti (SAP) 2001, <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/p/2001>.
- Sosialidemokratian suunta. SDP:n tienviitat 1980-luvulle. SDP, Helsinki 1978, <https://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SDP/462>.
- Sosialidemokraattisen puolueen periaateohjelma. SDP, Helsinki 1987, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=sdpperiaate1987>.
- Suomen kommunistisen puolueen lähiajan talouspoliittinen ohjelma. Hyväksytty SKP:n 14. edustajakokouksessa 29.1.–1.2.1966, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmat/SKP/skptalous1966>.
- Taloudemokratia ry, www.taloudemokratia.fi.

Painetut lähteet

- Egendomsägande demokrati*. Högerpartiet, Tukholma 1962.
- Elvytyksen linjat. Talouspoliittinen konferenssi 5.–6.9.1977. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1977.
- Framtid för Sverige*. SAP, Tukholma 1981.
- Komiteanmietintö 1970: A3. Yritysdemokratiakomitean mietintö. Helsinki 1970.
- Komiteanmietintö 1987: 40. Tuottava osallistuminen uudistuvassa työelämässä. Helsinki 1987.
- Meidner, Rudolf & Hedborg, Anna & Fond, Gunnar (1975): *Löntagarfonder*. Landsorganisationen (LO), Tukholma.
- Riktlinjer för nittiotalet*. SAP, Stockholm 1990.
- Samarbetet i framtidens företag*. Svenska Arbetsgivareförening (SAF), Tukholma 1965.
- SAF-kongressen sammanfattad. SAF, Tukholma 1978.
- SAF:n puoluekokous 1972, pöytäkirja.
- SDP:n puoluekokous 1981, aloitteet.
- Solidarisk personalpolitik*. LO, Tukholma 1981.

- Statens offentliga utredningar (SOU) 1923: 29. *Den industriella demokratiens problem I*. Tukholma 1923.
- Taloudellinen demokratia ja palkansaajarahastot*. SAK, Helsinki 1985.
- Valtiopäivät 1980, Asiakirjat.
- Ägaransvar och ägarmakt*. LO, Tukholma 2006.

Aikalaiskirjallisuus

- Aarnio, Aulis (1984): SDP:n periaateohjelma ja yhteiskunnan haasteet. *Sosialistinen aikakauslehti* 3/1984, 43–48.
- Carlsson, Ingvar (1985): Ett nytt uppdrag för socialdemokratin! *Tiden* 9/1985.
- Childs, Marquis W. (1938): *This is Democracy. Collective bargaining in Scandinavia*. Yale University Press, New Haven.
- Hayek, Friedrich (1967): *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. Simon & Schuster, New York.
- Heikkerö, Topi E. (1973): Yritysdemokratia = yritysyhteistyö. *Yritystalous* 6/1973.
- Leinonen, J. (1967): Työpaikkademokratia ja yrityksen sisäiset suhteet. *Tehostaja* 5/1967.
- Lappalainen, Heikki (1978): Mitä ”yritysdemokratia uudistus” merkitsee? *Ahjo* 27.9.1978, 8–9.
- Lindbeck, Assar (1979): *Fondfrågan*. Alba, Tukholma.
- Lindgren, Anne-Marie (1988): På många plan och i flera former. Teoksessa *Mitt i steget – Om ägande och inflytande inför 90-talet*. Tidens förlag, Tukholma.
- Louekoski, Matti (1982): Halutaanko päätösvaltaa todella, kokemuksia ja näkemyksiä yt-lain soveltamisesta. *Sosialistinen aikakauslehti* 2/1982, 34–37.
- Nordling, Danne (1977): *Fritt näringsliv eller fondsocialism*. SAF, Tukholma.
- Pekkanen, Matti (1973): Mitä on yhteistyö yrityksessä? *Yritystalous* 6/1973.
- Pärnänen, Heikki (1969): Yritysdemokratia. *Teollisuuslehti* 6–7/1969.
- Rhenman, Eric (1964): *Företagsdemokrati och företagsorganisation*. P. A. Norstedt & Söners Förlag, Tukholma.
- Sorsa, Kalevi (1991): Luottavasti tulevaisuuteen – kunhan eväät uusitaan. *Sosialistinen aikakauslehti* 1/1991, 8–12.
- Von Sydow, Björn (1984): Jämlikheten och närdemokratin. *Tiden* 3/1984.
- Voutilainen, Eero (1974): *Yritysdemokratia – yhteistoimintaa yrityksessä*. Tietomies, Helsinki.
- Wigforss, Ernst (1948): *Ekonomisk demokrati*. Natur och kultur, Tukholma.

Kirjallisuus

- Adler-Karlsson, Gunnar (1967): *Funktionssocialism. Ett alternativ till kommunism och kapitalism*. Prisma, Tukholma.
- Andersson, Jenny (2006): *Between growth and security: Swedish social democracy from a strong society to a third way*. Manchester University Press, Manchester.
- Andersson, Jenny (2010): *The Library and the Workshop. Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*. Stanford University Press, Stanford.
- Arrhenius, Gustaf (2012): Politisk och ekonomisk demokrati. Teoksessa Bo Rothstein (toim.): *Tillsammans: En fungerande ekonomisk demokrati*. SNS förlag, Tukholma.
- Atkinson, Anthony (2015): *Inequality: What can be done?* Harvard University Press, Cambridge (MA).
- Bergholm, Tapio (2005): *Sopimusyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1944–1956*. Otava, Helsinki.
- Bergholm, Tapio (2007): *Sopimusyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopolitiikkaan. SAK 1956–1969*. Otava, Helsinki.
- Bergholm, Tapio (2012): *Kohti tasa-arvoa. Tulopolitiikan aika I*. Otava, Helsinki.
- Bergholm, Tapio (2018): *Laatua ja vapaa-aikaa. Tulopolitiikan aika II. Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö vuodesta 1977*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Berman, Sheri (2006): *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bevir, Mark (1999): *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Blyth, Mark (2002): *Great Transformations. Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bobbio, Norberto (1989): *Democracy and Dictatorship. The Nature and Limits of State Power*. Polity Press, Cambridge.
- Boltanski, Luc & Chiapello, Ève (2005): *The New Spirit of Capitalism*. Verso, Lontoo & New York.
- Boréus, Kristina (1994): *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989*. Tidens Förlag, Tukholma.
- Brown, Wendy (2015): *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Zone Books, New York.
- Bruun, Niklas, Kettunen, Pauli & Turunen, Ilkka (1990): Industriell demokrati i Norden. Introduktion till det finska delprojektet. Teoksessa Daniel Fleming (toim.), *Industriell demokrati i Norden*. Arkiv Förlag, Lund.

- Castillo, Greg (2010): *Cold War on the Home Front. The Soft Power of Midcentury Design*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Christiano, Tom (2015): Democracy. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/democracy/>.
- Crouch, Colin (2004): *Post-Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- Dahl, Robert A. (1989): *Democracy and its Critics*. Yale University Press, New Haven & Lontoo.
- Dryzek, John S. (1996): *Democracy in Capitalist Times*. Oxford University Press, New York & Oxford.
- Dunn, John (2005): *Setting the People Free. The Story of Democracy*. Atlantic Books, Lontoo.
- Ekdahl, Lars (2005): *Mot en tredje väg. En biografi över Rudolf Meidner - II. Facklig expert och demokratisk socialist*. Arkiv förlag, Lund.
- Friberg, Anna (2012): *Demokrati bortom politiken. En begreppshistorisk analys av demokratibegreppet inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1919–1939*. Atlas, Tukholma.
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press, Oxford & New York.
- Hahnel, Robin (2012): *Kilpailusta yhteistyöhön: kohti oikeudenmukaista talousjärjestelmää*. Like, Helsinki.
- Hilson, Mary (2018): *The International Co-operative Alliance and the consumer co-operative movement in Northern Europe, c. 1860–1939*. Manchester University Press, Manchester.
- Johansson, Anders L. & Magnusson, Lars (2012): *LO – 1900-talet och ett nytt millennium*. Atlas, Tukholma.
- Judt, Tony (2005): *Postwar. A History of Europe since 1945*. Penguin, Lontoo.
- Kalela, Jorma (1981): *Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906–1981*. Paperiliitto ry, Helsinki.
- Kantola, Anu (2002): *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Loki-kirjat, Helsinki.
- Kantola, Anu & Kananen, Johannes (2013): Seize the Moment: Financial Crisis and the Making of the Finnish Competition State. *New Political Economy* 18 (6), 811–826.
- Kettunen, Pauli (1986): *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli (1994): *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.

- Kettunen, Pauli (2008): *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino, Tampere.
- Kettunen, Pauli (2015): *Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli (2018): *Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan. Liiketoiminnan sosiaalinen ulottuvuus – tapaus Partek*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Knudsen, Herman (1995): *Employee Participation in Europe*. Sage Publications, Lontoo.
- Koselleck, Reinhart (2018) [2000]: *Sediments of time: On possible histories*. Stanford University Press, Stanford.
- Kuokkanen, Anna (2015): *Johtamisen ihmissuhdekoulukunta Suomessa. Työntekijäkeskeiset johtamisopit suomalaisen työelämän muutoksessa*. Työterveyslaitos, Helsinki.
- Kärrylä, Ilkka (2012): *Yritysdemokratia vai yhteistoiminta. Kamppailu työelämän demokratisoinnin käsitteistä 1960- ja 1970-lukujen Suomessa*. Poliittisen historian julkaisematron pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta.
- Kärrylä, Ilkka (2016): Kansallinen etu demokratian rajoituksena: suomalaisten työnantajien retoriikka 1960- ja 1970-lukujen yritysdemokratiakeskustelussa. *Historiallinen aikakauskirja* 114 (4), 445–457.
- Lewin, Leif (1967): *Planhushållningsdebatten*. Almqvist & Wiksell, Tukholma.
- Lindberg, Henrik Malm & Ljunggren, Stig-Björn (2014): *Från jämlikhet till effektivitet – om lärande socialdemokrati under 1980-talet*. Hjalmarson & Högberg, Tukholma.
- Lindvall, Johannes (2004): *The Politics of Purpose. Swedish Macroeconomic policy after the Golden Age*. Department of Political Science, Göteborg University, Göteborg.
- Ljunggren, Stig-Björn (1992): *Folkhemskapitalismen. Högers programutveckling under efterkrigstiden*. Tidens förlag, Tukholma.
- Lundh, Christer (1987): *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919–1924. 1. Debatten i Sverige*. Studentlitteratur, Lund.
- Lundh, Christer (2002): *Spelets regler. Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2000*. SNS förlag, Tukholma.
- Magnusson, Lars (2010): *Sveriges ekonomiska historia*. Norstedts, Tukholma.
- Majander, Mikko (2014): SDP:n ensimmäinen periaate- ja puolueohjelma Forsan ohjelman merkitys Suomen kehittämisessä. Teoksessa Pirjo Alijärvi, Hildur Boldt, Ismo Kainulainen & Katri Söder (toim.), *Vasemmiston tulevaisuus*. Into kustannus, Helsinki.

- Malinen, Antti (2008): Työelämän toteutumaton murroskohta? Tarkastelussa 1960- ja 1970-luujen yritysdemokratiavisiot. *Työelämän tutkimus* 6 (1), 82–93.
- Mansner, Markku (1984): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1940–1956*. Teollisuuden kustannus, Helsinki.
- Mansner, Markku (1990): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1956–1982*. Teollisuuden kustannus, Helsinki.
- Mansner, Markku (2005): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen työnantajain keskusliitto 1980–1992*. Elinkeinoelämän keskusliitto EK, Helsinki.
- Marttila, Jouko (2016): *Hillitty markkinatalous. Kokoomuksen ja SDP:n talouspoliittinen lähentyminen ja hallitusyhteistyö 1980-luvulla*. Docendo, Jyväskylä.
- Mickelsson, Rauli (1999): *Samanlaiset ja erilaiset puolueet. Retoriikka- ja diskurssianalyttinen tutkimus kokoomuslaisten ja sosiaalidemokraattien jäsenlehdissä ilmaisemista käsityksistä omista puolueistaan vuosina 1965–1995*. Turun yliopiston julkaisuja, Turku.
- Mirowski, Philip (2009): Postface: Defining Neoliberalism. Teoksessa Dieter Plehwe & Philip Mirowski (toim.), *The Road from Mont Pèlerin: The making of the neoliberal thought collective*. Harvard University Press, Cambridge & Lontoo.
- Mirowski, Philip (2013): *Never Let a Serious Crisis Go to Waste. How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. Verso, Lontoo & New York.
- Müller, Jan-Werner (2011): *Contesting Democracy. Political Ideas in Twentieth Century Europe*. Yale University Press, New Haven & Lontoo.
- Moschonas, Gerassimos (2002): *In the Name of Social Democracy. The Great Transformation: 1945 to present*. Verso, Lontoo & New York.
- Nilsson, Torbjörn (2004): *Mellan arv och utopi - moderata vägval under hundra år, 1904–2004*. Santérus förlag, Tukholma.
- Nycander, Svante (2002): *Makten över arbetsmarknaden. Ett perspektiv på Sveriges 1900-tal*. SNS Förlag, Tukholma.
- Olsen, Niklas (2019): *The Sovereign Consumer. A New Intellectual History of Neoliberalism*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Outinen, Sami (2015): *Sosiaalidemokraattien tie talouden ohjailusta markkina-reaktioiden ennakkointiin. Työllisyys sosiaalidemokraattien politiikassa Suomessa 1975–1998*. Into kustannus, Helsinki.
- Piketty, Thomas (2016): *Pääoma 2000-luvulla*. Into kustannus, Helsinki.
- Plehwe, Dieter & Mirowski, Philip (2009) (toim.): *The Road from Mont Pèlerin: The making of the neoliberal thought collective*. Harvard University Press, Cambridge & Lontoo.

- Polanyi, Karl (1971) [1944]: *The Great Transformation. The political and economic origins of our time*. Beacon Press, Boston.
- Pontusson, Jonas (1992): *The Limits of Social Democracy. Investment Politics in Sweden*. Cornell University Press, Ithaca.
- Pontusson, Jonas & Kuruvilla, Sarosh (1992): Swedish wage-earner funds: An experiment in economic democracy. *Industrial and Labour Relations Review* 45 (4), 779–791.
- Przeworski, Adam (1985): *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rodgers, Daniel T. (2011): *Age of Fracture*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (MA) & Lontoo.
- Roikonen, Petri (2015): *Suomen tuloerot aikavälillä 1865–2013: Tulojakauman, Gini-kertoimen ja ylimpien tulo-osuuksien kehitys*. Talous- ja sosiaalhistorian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta.
- Rothstein, Bo (2012): Ekonomisk demokrati? Reflexioner kring en borttappad diskussion. Teoksessa Bo Rothstein (toim.), *Tillsammans: En fungerande ekonomisk demokrati*. SNS förlag, Tukholma.
- Ryner, J. Magnus (2002): *Capitalist restructuring, globalisation and the third way. Lessons from the Swedish model*. Routledge, Lontoo & New York.
- Saari, Juho (2010): Suomalainen konsensus – Korpilammen konferenssi (-77) käännekohtana. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (5), 469–485.
- Sassoon, Donald (1996): *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. Fontana Press, Lontoo.
- Schiller, Bernt (1988): ”Det förödande 70-talet”. *SAF och medbestämmandet 1965–1982*. Arbetsmiljöfonden, Tukholma.
- Schiller, Bernt (1991): Workplace Democracy: The Dual Roots of Worker Participation. Teoksessa M. Donald Hancock, John Logue & Bernt Schiller (toim.), *Managing Modern Capitalism. Industrial Renewal and Workplace Democracy in the United States and Western Europe*. Praeger, New York.
- Schwarzkopf, Stefan (2011): The Political Theology of Consumer Sovereignty. Towards an Ontology of Consumer Society. *Theory, Culture & Society* 28 (3), 106–129.
- Schweickart, David (2002): *After Capitalism*. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Seeck, Hannele (2008): *Johtamisopit Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Sejersted, Francis (2011): *The Age of Social Democracy. Norway and Sweden in the Twentieth Century*. Princeton University Press, Princeton.
- Simonson, Birger (1988): *Arbetarmakt och näringspolitik. LO och inflytandefrågorna 1961–1982*. Arbetsmiljöfonden, Stockholm.

- Sjöberg, Stefan (2003): *Löntagarfondsfrågan – En hegemonisk vändpunkt. En marxistisk analys*. Universitetstryckeriet, Uppsala.
- Smolander, Jyrki (2000): *Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti”*. Kansallisen Kokoomuksen suhtautuminen pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin jälleennrakennuskaudelta konsensusajan alkuun. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansanvaltaa 1. Suomen Sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta, 1899–1937*. Suomen Sosialidemokraattinen puolue, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1991): *Kohti kansanvaltaa 3. SDP 1944–1952*. Suomen Sosialidemokraattinen puolue, Helsinki.
- Stedman Jones, Daniel (2012): *Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*. Princeton University Press, Princeton.
- Stiglitz, Joseph (2012): *The Price of Inequality*. W.W. Norton, New York & Lontoo.
- Streeck, Wolfgang (1995): *Works Councils in Western Europe: From Consultation to Participation*. Teoksessa Joel Rogers & Wolfgang Streeck (toim.), *Works Councils. Consultation, Representation, and Cooperation in Industrial Relations*. University of Chicago Press, Chicago & Lontoo.
- Streeck, Wolfgang (2014): *Buying Time. The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. Verso. Lontoo & New York.
- Stråth, Bo (1998): *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen*. Atlas, Tukholma.
- Teivainen, Teivo (2013): *Yritysvastuun umpikuja*. Kalevi Sorsa -säätio, Helsinki.
- Thörnqvist, Christer (1998): *The Swedish Discourse on Decentralisation of Labour Relations*. Teoksessa Daniel Fleming, Pauli Kettunen, Henrik Soborg & Christer Thörnqvist (toim.), *Global Redefining of Working Life. A New Nordic Agenda for Competence and Participation?* Pohjoismaiden ministerineuvosto, Kööpenhamina.
- Tilton, Tim (1990): *The Political Theory of Swedish Social Democracy*. Oxford University Press, Oxford.
- Torngren Wartin, August (2012): *Att kartlägga terrängen – medarbetarägandets olika skepnader*. Teoksessa Bo Rothstein (toim.), *Tillsammans: En fungerande ekonomisk demokrati*. SNS förlag, Tukholma.
- Turunen, Ilkka (1990): *Arbete, produktion och demokrati. De finländska produktionskommittéernas historia*. Teoksessa Daniel Fleming (toim.), *Industriell demokrati i Norden*. Arkiv Förlag, Lund.
- Vandekerckhove, Wim (2009): *What Managers Do: Comparing Rhenman and Freeman*. *Philosophy of Management*. 8 (3), 25–35.
- Viktorov, Ilja (2006): *Fordismens kris och löntagarfonder i Sverige*. Doktorsavhandling i ekonomisk historia, Stockholms universitet, Tukholma.

- Wuokko, Maiju (2016): *Markkinatalouden etujoukot. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Teollisuuden keskusliitto ja liike-elämän poliittinen toiminta 1970–1980-lukujen Suomessa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Yliaska, Ville (2014): *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Into kustannus, Helsinki.
- Åsard, Erik (1978): *LO och löntagarfondsfrågan. En studie i facklig politik och strategi*. Rabén & Sjögren, Tukholma.
- Åsard, Erik (1985): *Kampen om löntagarfonderna. Fondutredningen från samtal till sammanbrott*. Norstedt, Tukholma.
- Östberg, Kjell (2002): *1968 – när allting var i rörelse*. Prisma, Tukholma.
- Östberg, Kjell (2014): *Politikens förändrade villkor*. Teoksessa Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson & Kjell Östberg (toim.), *Det långa 1990-talet. När Sverige förändrades*. Boréa, Uumaja.